

Senka Kovač

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
skovac@f.bg.ac.rs*

Na životnim raskrscima: predstave Beograđana o svojoj starosti*

Apstrakt: Rad je nastao kao rezultat višegodišnjih terenskih istraživanja među populacijom starih lica u Beogradu. Istraživanjem sam obuhvatila stavove o starosti svojih sugrađana koji žive sami, onih koji žive sa svojom porodicom, kao i onih koji žive u Gerontološkom centru. Bavim se i mestom starih u mreži susedskih odnosa u jednoj beogradskoj opštini (Vračar). U veku dugovečnih i globalne ekonomske krize koja je zahvatila svet i Srbiju korisno bi bilo preispitati koncepte kvalitetnog starenja (eng. *successful aging, well aging* ili *healthy aging*).

Ključne reči: starost, komšijski odnosi, Beograd, Vračar, kvalitetno starenje, *successful aging, well aging, healthy aging*

Starenje i starost

Cilj mog istraživanja u Beogradu među populacijom starih bio je da saznam kako stara osoba prihvata starost, kako vidi sebe i kako je drugi vide u mreži društvenih odnosa. Na početku istraživanja nametnulo se važno pitanje: šta je starost? Koja se osoba u našem društvu smatra starom?

Žorž Minoa je istakao da je starost neodređena reč od koje se najčešće uzdrhti, stvarnost koju je teško omeđiti i čije značenje ostaje mutno. Minoa se pita "da li čovek ima godine svojih vena, srca, mozga, svog duha ili ličnih podataka? Ili nas to pogled drugih jednoga dana svrstava među stare ljude?" Jedini čin koji obeležava taj prelaz, navodi Minoa, pripada našem vremenu i veštački je: to je povlačenje u penziju, trenutak koji više određuju društveno ekonomske prinude nego stvarne godine starosti (Миноа 1994,11).

---

* Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu "Antropologija u XX veku: teorijski i metodološki dometi" (br. 147037) koji u celosti finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Vera Smiljanić ističe da je proces starenja i starost kao etapu u životu teško definisati i sa stanovišta psihologije i drugih gerontoloških disciplina (Smiljanić 1987, 13). Po njenom mišljenju, treba jasno razlikovati pojmove starenje i starost. Obe reči imaju u srpskom jeziku isti koren, što otežava razlikovanje ova dva pojma. Starenje je, smatra Vera Smiljanić, proces koji počinje relativno rano i traje dugo. Starost je period u životu jedinke i ona je produkt procesa starenja. Starost je krajnje individualno stanje i ona se ne može odrediti samo hronološkim uzrastom. Teško je odrediti i granicu starosti. Vera Smiljanić navodi da britanski psiholog Bromley smatra da starost počinje sa 70 godina, a američki psiholog Birren vidi tu granicu u 75. godini. Ta granica je različita ne samo u raznim kulturama¹, nego se ona pomera i u istorijskoj perspektivi. Pomeranje je nužno zbog produženja ljudskog veka. Pomeranja granica će biti i u budućnosti, zato što će se ljudski vek produžavati. Vera Smiljanić starima smatra osobe od 70 godina naviše, pošto su to, u vreme kada je ona istraživala, bile godine srednjeg trajanja života kod nas (Smiljanić 1987, 17-18). Zanimljiva su shvatanja starosti i starenja u srpskoj tradicijskoj kulturi, koje su u svojim radovima obradili Srebrica Knežević (1978a, 1978b, 1979), Dragoslav Antonijević (1971, 1974), Desa Nikolić (Agatonović i Nikolić 1978) i Bojan Jovanović (1999).

Srebrica Knežević navodi da se, po narodnom shvatanju, životna razdoblja mogu porediti sa životinjama. Čovek je do svoje dvadesete godine – golub, od 20 do 40 – paun, od svoje 40 do 50 – lav, od svoje 50 do 60 – kamila, od svoje 60 do 70 – zmija, a od 70 do 80 – crna zemlja (Knežević 1978b). U našem narodu postoji verovanje da je najteže preživeti 77. godinu, jer ona ima "dve sekire":

"...u 77-oj godini, po narodnom shvatanju, dva sikirčeta razdele stare a ostave dugo-večne. U ritmu starenja dve sedmice se tumače kao: kružna dovršenost; zaključenost ciklusa života i prelaz od poznatog (život) ka nepoznatom (smrt). To dinamičko savršenstvo pulsirajućeg života u 77-oj godini na prekretnici "tamo, jal' vamo" može se uporediti i sa simbolikom tela sa 7 telesnih otvora i 7 otvora srca" (Knežević 2002).

U nekim narodnim shvatanjima pravi se analogija između godišnjih doba i životnih stupnjeva. Tako se o proleću govori kao o detinjstvu i mladosti, o vremenu razvoja i rascvetavanja u prirodi i u životu čoveka. Leto se upoređuje sa zrelošću, jesen se dovodi u vezu s ubiranjem plodova u prirodi i u životu čoveka. Zima se vezuje za opadanje i smrt (Smiljanić 1987, 35).

---

¹ Kanadski gerontolozi navode primere odlazaka u penziju određenih kategorija, pa se u tom smislu može govoriti o starijim osobama koje imaju 60, 55, pa čak i 50 godina. Izraz "četvrto doba" naglašava razliku koja postoji među populacijom starih. Razlika se izražava prema obimu i mnoštvu različitih potreba te populacije na socijalnom, ekonomskom i zdravstvenom planu. Opširnije o ovome u radu Rachel Ouellette i Roland Lecomte (2002). Dostupno na: <http://id.erudit.org/iderudit/026380ar>

Autori koji su se bavili položajem starih u različitim kulturama navodili su primere o surovim postupcima prema starima. Mnogi od njih su nekritički prihvatili mišljenja koja postoje u literaturi. Takve stavove nalazimo u knjizi Simon de Bovoar (de Bovoar 1987) u poglavlju "Podaci koje pruža etnologija". U srpskoj tradiciji postoji predanje o ubijanju starih – u istočnoj Srbiji poznato pod imenom lapot (v. Troјановић 1898; Ђорђевић 1923; Радовановић 1930; Чајкановић 1973; Барјактаровић 1995).

Bojan Jovanović je analizirao ovo predanje i izvore na osnovu kojih je, po njegovom mišljenju, izveden pogrešan stav o lapotu, "stavljanjem znaka jednakosti između mita i životne realnosti" (Jovanović 1999, 12). Bojan Jovanović navodi da je u dosadašnjim radovima o lapotu "predanje o ubijanju starih ljudi doslovno tumačeno kao obred, bez ikakve zasnovanosti u arheološkim nalazima, istorijskim izvorima i etnografskoj građi. Postupci koji su vršeni u vreme krize kolektiva, kao što su ostavljanje starih, žrtvovanje i eutanazija, uzimani su kao dokaz za obred koji se, navodno, vršio kao uobičajena praksa". Jovanović navodi da je priča o lapotu imala svoju "društvenu, duhovnu i kulturnu ulogu" (Ibid, 64).

"Pripovedanjem kako su u davno doba stari ritualno ubijani ističe se plemenitost i milosrdnost zajednice koja to više ne čini svojim starima, ali ih u blažem stepenu potiskuje iz aktivnog života. Ukoliko je pomenuto predanje opravdanje za takav status starih, onda je i mit o nekadašnjem obrednom ubijanju svojevrsan alibi za njihov nezavidan položaj u kolektivu" (Ibid, 38-39).

Simon de Bovoar je istakla da čoveku i njegovoj starosti, kao i svakom uzrastu, status nameće društvo kome pripada. "Društvo određuje starcu njegovo mesto i ulogu, vodeći računa o njegovom ličnom temperamentu, njegovoj polnoj nemoći, njegovom iskustvu" (de Bovoar 1987 I, 13).

Predstave Beograđana o svojoj starosti

Cilj mog istraživanja bio je da utvrdim kakav odnos prema starosti imaju moji stari sugrađani. Interesovalo me je kako vide sebe i kako ih drugi vide u mreži društvenih odnosa. Istraživanjem sam obuhvatila sedamdesetogodišnjake i starije od njih. Jedna grupa ispitanika živela je u porodici sa svojim srodnicima, druga je živela sama, a treća grupa živela je u Gerontološkom centru².

---

² Na početku ovog istraživanja pomogle su mi Nataša Subašić, tadašnja direktorka Gerontološkog centra na Bežanijskoj kosi i Milojka Bošković, socijalni radnik Centra, na čemu sam im zahvalna. U prvoj fazi ovog istraživanja razgovarala sam sa starima kao grupom. Bilo je tu i onih koji su živeli u veoma konformnim garsonjerama u Centru, kao i onih koji su živeli u višekrevetnim sobama. U kasnijoj fazi istraživanja, nastojala sam da obavim što više pojedinačnih razgovora. Poslednjih nekoliko godina prednost takovog zah-

Instrument istraživanja

1. Upitnik se sastojao od pitanja otvorenog tipa, ali mi je on najčešće služio kao podsetnik za slobodno vođen razgovor. Želela sam da saznam kako stari ljudi procenjuju to ko po njihovom mišljenju pripada kategoriji starih ljudi, kako procenjuju individualne razlike u dobnoj skupini kojoj pripadaju, koji su, po njihovom mišljenju, vidljivi a koji nevidljivi znaci starosti.

Poseban deo istraživanja odnosio se na stare u mreži društvenih veza i njihovo mišljenje o položaju starih ljudi u Beogradu. Želela sam da saznam njihov stav o Gerontološkom centru, bilo iz ugla onih koji tamo žive, ili onih koji žive izvan. Obuhvatila sam stavove starih o samostalnom životu i životu sa srođnicima. Uz konstataciju da se životni vek produžava, želela sam da saznam kako stari vide svoju dobnu skupinu u budućnosti. Trudila sam se da ostvarim neposredniji kontakt s mojim starim sugrađanima, spremna da saslušam njihove životne priče.³ Dopunska istraživanja obavila sam tokom 2009-2010.⁴

2. Preciznije podatke o tome koliko stare osobe mogu da ostvare harmoničan odnos s okolinom i porodicom dobila sam istražujući susedske odnose na Vračaru: u malim dvorištima i otvorenom gradskom bloku. Vračarska dvorišta⁵ istražena su u periodu od 2004-2010. godine s arhitektom Jelenom Kovač.⁶ Od 2009-2010. godine obavila sam istraživanje kojim sam želela da

---

tevnog istraživanja u malim grupama olakšano mi je, zato što naš rođak živi u garsonjeri u Gerontološkom centru na Bežanijskoj kosi. Dopunska istraživanja populacije starih koji žive sami ili sa svojom porodicom obavila sam tokom istraživanja susedskih odnosa na Vračaru od 2004-2010. godine, s arhitektom Jelenom Kovač. Rezultati ovog istraživanja biće objavljeni u časopisu *Antropologija* tokom 2010. godine (Vračarska dvorišta u prvoj deceniji XXI veka: arhitektonsko-antropološko istraživanje susedskih odnosa).

³ Deo ovog istraživanja objavljen je u Senka Kovač (2006).

⁴ U retkim prilikama nekim ispitanicima sam ostavljala upitnik da ga popune. Neki ispitanici dozvolili su snimanje razgovora, uz molbu, nekih od njih, da ne objavljujem imena.

⁵ Rezultate početnih istraživanja saopštile smo na međunarodnom skupu 2005. godine. V. Kovač, Senka i Jelena Kovač (2005).

⁶ Naš upitnik je imao pet celina: opšti podaci o informantu, odnos prema mestu stanovanja, arhitektonski aspekt dvorišta, susedski odnosi i društveni aspekt susedskih odnosa. Nastojale smo da ispitamo što veći broj žitelja istog dvorišta, različitog uzrasta i pola. Istraživanjem smo obuhvatile, tamo gde je to bilo moguće, više generacija unutar istog domaćinstva. Pokazalo se da je to bila naša "kontrolna grupa", zato što su neki (stariji) ispitanici u svojim iskazima, ponekad, idealizovali susedske odnose.

Trudile smo se da našim komšijama, s kojima živimo na Vračaru, ostavimo punu slobodu da saopšte svoje mišljenje. Odlučile smo se za slučajno odabran uzorak. Zahvalne smo našim komšijama iz vračarskih dvorišta što su nas u svoje domove primali srdačno, otvoreni za saradnju, ne tražeći od nas da prethodno najavimo svoj dolazak.

utvrdim kako stari vide sebe u mreži susedskih odnosa u otvorenom gradskom bloku na Vračaru, koji se nalazi u najbližem susedstvu vračarskih dvorišta.

Subjektivni doživljaj starosti: starost iz ugla proučavanih

Na pitanje – *ko po vašem mišljenju pripada kategoriji starih ljudi* – moji stari sugrađani su najčešće započinjali odgovor konstatacijom da je to relativan pojam, a starost "individualna stvar". Muškarci često koriste poređenja da ima "mladih osoba koje se osećaju kao stari" i "starih koji ne primećuju svoje godine". Ovakvi su odgovori česti među muškarcima koji imaju 70-78. godina.

Neki ispitanici "početke starosti" povezuju sa 70. godinom života. Ispitanici oba pola koji imaju više od 75 godina navode da ih postupci okoline podsećaju da pripadaju kategoriji starih.

Među odgovorima oba pola dominira odgovor da je stara osoba ona koja "ne može da se kreće" i "samostalno brine o sebi".

Poznata je činjenica da tokom života postoje velike individualne razlike među ljudima. One se posebno vide u dobnoj skupini koju sam proučavala⁷. Stari ističu da su za njihov dobar izgled važni "uslovi života" i kako naglašavaju, "nasleđe". Stari u Beogradu koji su boljeg materijalnog stanja, redovno odlaze na odmor i imaju mogućnost da se neguju, bolje izgledaju od svojih vršnjaka.

Stari u Gerontološkom centru procenjuju da u grupi starih osoba postoje velike individualne razlike. Neki ispitanici navode da se "često ne mogu osloniti na stare ljude u svom okruženju", zato što "menjaju svoje stavove" i često se "pasiviziraju".

Ostali ispitanici obično govore o razlikama u dobnoj skupini starih, procenjujući svoje godine i ono što su nekad mogli da urade, a sada ne mogu. *Veoma je naglašena ta individualna procena u odnosu na sebe, svoje godine, a ne u odnosu na neku staru osobu iz užeg i šireg okruženja.*

Vidljivi i nevidljivi znaci starosti

Tokom ovog istraživanja interesovalo me je kako moji stari sugrađani prihvataju starost i vide *znake starosti na svom telu?*

---

⁷ Samo jedna ispitanica izdvojila je nekoliko kategorija starih osoba: "u gerijatriji pri lečenju razlikuju četiri faze starosti: 60-70 godina je rana starost; 70-80 godina je srednja starost; 80-90 poznata starost, i iznad 90 bez gornjeg limita, duboka starost. Ova ispitanica je to čula od nekoga i kaže da se taj podatak mora proveriti. Po njenom saznanju "to je veoma važno, jer se ne smeju davati isti lekovi raznim kategorijama starih." (Olga, 83g)

Mali procenat žena kaže da redovno koristi kreme za negu lica i tela, farba kosu i redovno odlazi kod frizera. Ova grupa izgleda mlađe u poređenju sa ženama istih godina koje nemaju finansijskih mogućnosti za kvalitetnu negu.

Muškarci ne smatraju da je seda kosa znak stosti, jer su, kako kažu, sedi i pedesetogodišnjaci i mlađi. Jedan broj ispitivanih muškaraca, ali i žena, smatraju da su bore i "fleke" po rukama znak starosti. Kažu da "svoju starost vide dok hodaju". Kreću se sporije i žale se na bolove u nogama.

Jedan broj ispitivanih muškaraca navodi da su vidljivi znaci starosti: "nepokretnost", "senilnost", "strah od ugroženosti", "jedna opšta duševna psihička nemoć kada popušta nervni sistem i mozak"(...).

Među ispitanicima oba pola, kada govore o vidljivim i nevidljivim znacima starosti, često porede svoje stanje s godinama koje imaju. Starost prihvataju kao "nešto sasvim normalno".

"Lekari kažu obzirom na vaše godine, organi popuštaju... (Rosa, 88 godina).

"Nije mi verovala medicinska sestra da imam toliko godina. Misli da sam za nekog drugog došla po lekarski uput i komentariše: "mora da vas je deda čuvao. Ja ćutim i u sebi kažem: sama sam se čuvala...!" (Nada 85 godina).

Stari navode da su osetljivi na određene postupke okoline. (.....) "Starije osobe postaju preosetljive na postupke okoline, zbog toga pate, čute, lako se naljute. Osobe koje su bile dominantne u porodici ili kolektivu gde su radile, hteli bi da to i dalje bude tako. Sve ovo treba primiti uslovno, jer sve opet zavisi od prirode čoveka i ovi znaci se ne mogu lako razgraničiti na vidljive i nevidljive" (Olga, 83).

Neki ispitanici navode da ih postupci okoline podsećaju da pripadaju kategoriji starih. Stavovi o odnosu uže i šire okoline prema starim osobama, variraju u ispitivanom uzorku od izrazito negativnih ("mladi ne ustaju u autobusu", "vidi se da im smetamo", "želeli bi da nas nema i to otvoreno pokazuju" (Dragoslav, 78 godina), do stavova gde stare osobe nisu preosetljive na postupke okoline.

U ispitivanom uzorku samo dve stare osobe procenile su svoju dobnu skupinu kao: "preterane kritizere", "stari ljudi se nekad bezdušno odnose prema potomcima" (Aleksandar, 78 godina), "dosadni su i sebični" (Milanka, 75 godina).

Penzija kao "psihološki lapot"

Među ispitanicima postoje razlike u prihvatanju novog statusa kod muškaraca i žena. Žene smatraju da je prednost godina u kojima su ta što "ne moraju da žure na posao i mogu da ostanu duže u krevetu ako to žele" i da u kući uvek ima dovoljno posla za njih. Muškarci se trude da to slobodno vreme ispunе na drugi način, najčešće, izvan kuće.

Muškarci kažu da im najteže pada to što su rano otišli u penziju. Moje stare sugrađanke su mi navodile primere iz svog okruženja, da su njihovi muževi, rođaci, prijatelji u vreme penzionisanja imali ozbiljniju zdravstvenu krizu koja se, u nekim slučajevima, završavala smrtnim ishodom.

U psihologiji starenja, poznato je da je penzionisanje za većinu ljudi vreme velikih i možda najdubljih životnih kriza. Ono je važna prekretnica. Vera Smiljanić navodi da se promene odnose na menjanje navika, socijalne sredine i pogoršanje materijalnih uslova. Penzionisanje donosi pad društvenog ugleda. Penzioneri su manje zadovoljni sobom nego njihovi vršnjaci koji još rade (Smiljanić 1987, 136).

Vera Smiljanić ističe da do sada nijedno društvo nije ponudilo model za rešavanje bitnih humanih pitanja u vezi sa starima. Povećanje broja starih osoba zateklo je čitavo savremeno društvo nespremno. Prema starima postoje ambivalentni stavovi. Postoje dve težnje da se oni zbrinu adekvatno i da se uklone i da ne smetaju mladima⁸. Može se govoriti o penzionisanju kao načinu zbrinjavanja. "Ovaj humani postupak", navodi Vera Smiljanić, "neki ljudi doživljavaju kao 'psihološki lapot'" (Ibid, 131).

Dopunska istraživanja pokazuju da u generaciji koja se sada približava 60. godini, u grupi onih koji su ostali bez posla, ima i pozitivnih stavova o penziji. Ta generacija s nestrpljenjem iščekuje godine kada će steći "pravo na penziju" i "sigurne mesečne prihode".

Položaj starih u Beogradu iz ugla ispitivanih

Veći deo populacije u Beogradu, posebno stari, žive u uslovima premanentne krize i siromaštva. Deo radno sposobnog stanovništva opterećeno je problemima koji prate tranziciju. Najčešći su gubitak posla, mala i neredovna primanja. Porodica je od devedesetih godina razvila "unutrašnje sisteme preživljavanja". Taj odnos može se objasniti relacijom aktivan-pasivan. Stari, bez obzira gde žive, ne smatraju sebe pasivnim članovima kolektiva koji žive na račun mlađih – aktivnih članova zajednice. Ističu da oni "umeju sa novcem" i da su "štedljivi". U prvoj fazi istraživanja, stari su naglašavali da su oni čekali tokom burnih devedesetih u redovima za deficitarne namirnice i tako dali svoj doprinos kućnom budžetu.

---

⁸ Početkom 2010. godine u gledanoj informativnoj emisiji, uz vest da jedan procenat starih lica u svetu i u Srbiji trpi zlostavljanje, čuli smo izjavu starije osobe: "Sin mi uzima penziju (...) mi smetamo mladima, to je živa istina, a šta je tu razlog ne znam". Tokom ovog istraživanja uočila sam da su moji stari sugrađani, u nekim slučajevima, izloženi nasilju svojih srodnika – vređanju, ignorisanju i nebrizi. Čini se da mnogi ljudi kada se pomene reč nasilje misle na fizičko nasilje, zanemarujući druge "manje vidljive" oblike nasilja.

Starije osobe u Beogradu bolje su se prilagodile uslovima krize tokom devedesetih. Najčešće su navodili već proživljeno iskustvo – "teško vreme Drugog svetskog rata". Ilustrativan je odgovor moje stare sugrađanke koja je rekla da "zbog obaveza koje ima ne razmišlja o svojim godinama i starosti". Posebno je aktivna jedna grupa ispitanika oba pola između 70 i 75 godina koja, po vitalnosti, ne zaostaje za aktivnom deset godina mlađom dobnom skupinom. Ova grupa ispitanika je u "povoljnijem" položaju od svoje dece. Oni u svom vlasništvu poseduju stan, imaju redovna (mala) primanja i, kako navode, "nemaju tako velike izdatke". Naglašavaju da ne kupuju novu odeću i da nose ono što imaju. Ispitanici koji žive sami navode da im je teško da plate sve troškove stana, ali sve redovno plaćaju, "pa šta ostane za druge potrebe raspoređi se do sledeće penzije." Ne žele da zbog svog lošeg materijalnog stanja "opterećuju svoju decu".

Generacija pedesetogodišnjaka navodi da se stari mešaju u njihove živote, da su konzervativni i da sumnjičavo gledaju na promene. Stari ističu da su se oni tokom života "žrtvovali za mlade", "vredno radili" i da ono što su stvorili "neće odneti u grob", "sve će ostati mladima".

Kada govorimo o starosti, još je Simon de Bovoar (de Bovoar 1987 II, 7) istakla da je nemoguće obuhvatiti to mnoštvo iskustava jednim konceptom ili čak jednim pojmom. Jedino što možemo je da ih uporedimo, da pokušamo da iz njih izvučemo stalne parametre i da obrazložimo njihove razlike.

Stavovi o životu u Gerontološkom centru

Stari, kako ističe Vera Smiljanić, nisu homogena grupa ni po materijalnim mogućnostima, ni po sposobnosti da se staraju o sebi, ni po spremnosti njihove porodice da se brine o njima (Smiljanić 1987, 138-139).⁹

Ponekad se roditelji, ili samo jedan od roditelja, ili bliski srodnik, odlučuju da detetu, ili srodniku koji će se o njima "brinuti" daju stan, a oni odlaze u dom za stara lica. Stanari garsonjera u Gerontološkom centru na Bežanijskoj kosi mogu da unesu svoj nameštaj, pa je, kako navode, boravak u domu kao "u svojoj kući".

Žitelji garsonjera koji u tom prostoru žive sami ili sa svojim bračnim drugom, imaju pozitivnije mišljenje o životu u Centru, od onih koji sobu dele sa nekim. U novije vreme postoji mogućnost da u garsonjeri živi više osoba¹⁰.

---

⁹ Na osnovu istraživanja koja su obavljena sedamdesetih godina, Vera Smiljanić navodi da je "kod nas relativno malo starih osoba koje ne mogu da se same opslužuju. Isto tako je malo naših mlađih porodica koje nisu u mogućnosti ili nisu voljne da žive sa njima" (Smiljanić, 138-139).

¹⁰ Najčešće do tri osobe. Žene ističu da je pednost takvog stanovanja veća udobnost. Centar ima svoj interes: cena pojedinačnog smeštaja u garsonjerama je u aprilu 2010. bila oko 37.000 dinara.

Kao prednost života u Centru, moji ispitanici su navodili da su oslobođeni svakodnevnih obaveza oko nabavke hrane i kuvanja, pa mogu vreme da provode kako žele. Ova grupa aktivno provodi slobodno vreme, obilazi rođake, odlazi u grad, pozorište, muzeje i prisustvuje programima koji se organizuju u Centru.

Oni koji žive u garsonjerama strahuju od ozbiljnije bolesti jer, kako navode, po pravilima Centra ne mogu da ostanu u garsonjeri ukoliko 15 dana nisu u stanju da se samostalno brinu o sebi. Tada prelaze u deo Centra koji je prilagođen tim potrebama korisnika.

Stanari garsonjera visoko vrednuju savete uprave Gerontološkog centra na Bežanijskoj kosi koji se odnose na njihovu nepokretnu imovinu.¹¹

Jedan broj stanara Centra navodi da su uslovi smeštaja odlični, a mogućnosti društvenog života mnogostruki. Po njihovom mišljenju hrana nije na zadovoljavajućem nivou. Neki od njih osećaju nesigurnost, jer kako navode, njihov boravak u garsonjeri zavisi od procene uprave da li su sposobni za samostalan život.¹²

U ispitivanoj grupi intenzitet susretanja u Centru je visok. Viđaju se makar tri puta dnevno za vreme obroka. Kažu da pozdravljaju svoje susede, ali su odnosi formalni: "Nema tu nikakve bliskosti".

Različito je mišljenje o životu u Gerontološkim centrima među ispitivanim starim licima koja žive sa svojom porodicom. "Život starih u domovima zavisi od njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja. Vedre, zdravije osobe se lako uklapaju, druže se, zadovoljne su malim, nađu neko zanimanje tako da im je život u domu podnošljiv". Ovo mišljenje ilustruje jednu grupu pozitivnih stavova o životu u domu.

Negativan stav o životu u domu za stara lica zapazila sam kod starih osoba koje žive sa svojom porodicom, a prepisale su svojoj deci stan. Oni osećaju nesigurnost, jer stan više nije njihov, nisu zadovoljni odnosima u porodici, a ne žele da žive u nekom od gerontoloških centara. "Sada imam samo torbu i štap" rekla je jedna stara sugrađanka.

---

¹¹ Svako od ovih divnih ljudi ima svoju životnu priču. Interesantna su njihova kazivanja o nameri da odu u Centar i odnosu njihove porodice (uže i šire) prema toj nameri. Srodnici su u ovim pričama veoma nisko vrednovani. S druge strane, jedan broj starih osoba visoko vrednuje savete Uprave Gerontološkog centra na Bežanijskoj kosi koji se odnose na nepokretnosti. Kako navode, savetovali su ih da pre dolaska u Centar ne prodaju, već izdaju svoje nepokretnosti kako bi doplatili cenu smeštaja i imali za svoje potrebe. Smatraju da je dobro što imaju sigurnost i mogu u svakom trenutku da se vrate u svoj stan ili kuću. Posebno, kako navode, ako se ozbiljnije razbole, pa im je potrebna tuđa pomoć koju bi sami plaćali. Tada, kako naglašavaju, ne bi ostali u Gerontološkom centru u kome postoji deo i za lica koja ne mogu samostalno da se brinu o sebi. Ističu da bi se tada vratili u svoj stan.

¹² To se, kako su mi rekli, može desiti osobama koje preterano kritikuju život u domu. Ovi stavovi su malobrojni pa nije moguće uopštavanje.

Ponekad su stari u ovoj ispitivanoj grupi izloženi verbalniom nasilju svojih potomaka.¹³

Osobe koje žive same i imaju materijalnih mogućnosti smatraju da su "centri dobra mesta", ali da osobe koje "odu da žive tamo već se bliže kraju života".

Stari u mreži susedskih veza: vračarska dvorišta

Udoban životni prostor i harmonični odnosi starih sa srodnicima i okolinom imperativ su kvalitetnog starenja. Od 2004. godine istraživale smo susedske odnose u malim dvorištima na Vračaru. Istraživanjem smo nastojale da utvrdimo tipove starih dvorišta i vrstu susedskih veza u delu Vračara koji ubrzano nestaje pod pritiskom urbanizacije i *investitorske gradnje*. Tokom istraživanja starih vračarskih dvorišta, podjednaku pažnju posvetile smo prostornom i socijalnom susedstvu. Analizom prostora utvrdile smo da u proučavanoj oblasti postoje dva tipa starih vračarskih dvorišta: zatvoreni i otvoreni tip.¹⁴

Mali broj starih stanovnika vračarskih dvorišta živi danas u njima. Osim nekoliko najstarijih sugrađana koji su naselili dvorišta tokom tridesetih godina dvadesetog veka, danas u njima žive potomci koji imaju između 55-60 godina i mlađi od njih.

Najstariji žitelji dvorišta vezani su za kraj u koji su se doselili počev od tridesetih godina dvadesetog veka. Navode da je na "Vračaru njihova dedovina", da "nemaju drugi zavičaj nego ovaj ovde".

Ispitanici u oba tipa dvorišta imaju pozitivan odnos prema kraju u kome žive. Najčešće kao predost života na Vračaru navode "komšijski odnos", "život u dvorištu", "tope, prisne ljudske odnose".

---

¹³ Jedna sugrađanka koja živi u stanu sa sinom ispričala mi je da joj je sin, kada je slomila nogu, rekao da će je "ako ne bude vodila računa o sebi i ponovo polomi nogu, dati u dom".

¹⁴ Prvi tip nalazi se u delu Vračara oko Hrama Svetog Save do Šumatovačke ulice. U toj zoni preovlađuje zatvoreni tip dvorišta. Prostorna analiza tipova dvorišta zastupljenih u toj zoni pokazuje zatvorenost u odnosu na ulicu. Ulazna zona je uska i izdužena, a mesto na kojima se uspostavljaju susedski odnosi nalazi se u dubini parcele i izdvojeno je od ulazne zone.

Drugi tip dvorišta preovlađuje u delu Vračara od otvorenog gradskog bloka u Južnom bulevaru do Maksima Gorkog i ulice Gospodara Vučića, jedne od granica Vračara. U ovoj zoni nalaze se kuće sa prostranim dvorištima, otvorenim ka ulici. Mesta okupljanja lako su vidljiva s glavnog ulaza u dvorište. Ovaj tip dvorišta označile smo kao otvoreni tip.

Kao najčešće nedostatke stanovanja u dvorištu na Vračaru, naši ispitanici navode nedostatak centralnog grejanja i nerešene komunalne probleme (nedostatak kanalizacije i postojanje septičkih jama u delu otvorenog tipa dvorišta, kao i probleme s investitorima).

Komšijski odnosi: susedi iz dvorišta – ostali susedi

Gordana Ljuboja je naglasila da za prostornu raširenost susedstva od značaja može da bude unutrašnja povezanost i homogenost uže grupe. S druge strane "opseg poimanja susedstva predstavlja pokazatelj koliko je čovek adaptiran i intiman sa krajem u kome živi" (Ljuboja 1984, 68-69).

Stari u dvorištima na Vračaru navode da sve svoje komšije pozdravljaju. Iz tog šireg kruga izdvajaju uži krug s kojim odražavaju bliže odnose. Najuzi krug se svodi na nekoliko osoba.

Naši ispitanici u oba tipa dvorišta navodili su da im pripadnost generaciji nije važan uslov za druženje. Polovina naših ispitanika navodi da se druže s pripadnicima različitih generacija, a polovina ispitanika druži se s pripadnicima svoje generacije. Samo jedan odgovor je bio da izbegavaju stariju generaciju.

Pitale smo sve stanovnike vračarskih dvorišta *kakav je njihov odnos prema starim ljudima iz kraja*. Mlađi ispitanici navode da je njihov odnos prema starim licima koji žive sami takav da su otvoreni za pomoć kad zatreba. Ima i onih koji navode da im je "žao što stari žive tako" (samo jedna ispitanica iz Lamartinove ulice navela je da ona i njena porodica nude pomoć starima u komšiluku, ali da je ovi odbijaju). Nismo uočile na terenu da u dvorištima ima starih osoba o kojima niko ne vodi računa.

Ispitanici koji imaju više od 50 godina, navode da imaju malo vremena za stare, ali kada im se obrate za pomoć, pomognu.

Stari imaju razumevanja za svoje komšije da "zbog zaposlenosti nemaju vremena za njih". Znaju da mogu da im se u svakom trenutku obrate za pomoć i da ih oni neće odbiti.

Uočeni su, u zatvorenom tipu dvorišta, primeri loših susedskih veza u istom dvorištu. Kao razlozi narušenih susedskih veza navode se imovinski problemi oko rušenja objekata. Relativno mali prostor zatvorenog dvorišta deli više vlasnika koji, kako navode, nisu adekvatno vrednovani u dodeli novog stambenog prostora. Mlađi ispitanici su naveli da su ponekad stariji u stanju da ne razgovaraju sa svojim susedima "zbog gluposti".

Istraživanjem smo obuhvatile *najvažnija mesta okupljanja*. Ispitanici iz *otvorenih dvorišta* starosti 60-70 godina žale što su ukinute mesne zajednice. U jednoj od njih ("Franc Rozman") okupljali su se i igrali šah. Od javnih prostora žitelji otvorenih dvorišta u Vojvode Hrvoja okupljali su se svakodnevno oko "klupe na čošku" ispred jednog starog dvorišta, dok na tom mestu nije na-

pravljena višespratnica. Drugo mesto okupljanja svih generacija je "drvo patika" na kome su nekada deca kačila svoje iznošene patike¹⁵.

Komšije iz zatvorenih dvorišta najčešće odlaze na Plato ispred Hrama Svetog Save. Naši ispitanici su naveli da su najčešća mesta okupljanja u zimskom periodu kuće, a leti u vreme velikih vrućina – dvorišta.

Društveni aspekt komšijskih veza

U obe zone susedstvo podrazumeva izvesne obaveze. Od suseda se očekuje da uzmu učešća u akcijama vezanim za susedstvo. Od užeg kruga komšija očekuju sitne usluge u svakodnevnom životu (plaćanje računa, podizanje penzije, zalivanje cveća). Neki stanovnici zatvorenog tipa dvorišta ostavljaju ključ od kuće komšijama u dvorištu.

Druženja komšija uslovljena su dnevnim obavezama stanovnika oba tipa dvorišta. Žene sličnih interesovanja okupljaju se u vreme prepodnevno ili popodnevno emitovanja španskih serija. U oba tipa dvorišta nije potreban nikakav poseban povod za druženje. Nekada je povod za posetu kafa (jutarnja ili popodnevna) ili šah kod muškaraca (dolaze i iz drugih krajeva grada). U jednom dvorištu u blizini Hrama navode da u letnjem periodu veći deo dana i noći provode zajedno sa svojim komšijama napolju.

Većina starijih ispitanika u oba tipa dvorišta nam je rekla da nije potreban poziv i da kod svojih komšija mogu da odu, a i da komšije dođu kod njih, u bilo koje vreme.

Učestalost posećivanja varira u oba tipa dvorišta i zavisi od raspoloživog vremena. Veze su od svakodnevnih do 2-3 puta nedeljno i kako navode "po potrebi".

Tokom ovog istraživanja, interesovalo nas je da li žitelji dvorišta izlaze sa svojim komšijama. Odgovori na ovo pitanje variraju. Ispitanici imaju različite potrebe, pa se njihovi odgovori mogu grupisati u nekoliko grupa. Polovina ispitanika ne izlazi sa svojim komšijama. Ostali odlaze na mesta okupljanja njihove starosne grupe, kao što su okupljanja starijih u "Vltavi" "svakog 27. u mesecu" kako kaže ispitanik iz Vojvode Hrvoja. Naši ispitanici iz zatvorenih dvorišta navode da zajedno putuju sa penzionerima na Taru, Zlatibor ili u Kladovo. Starije susedke iz istog dvorišta odlaze zajedno na Kalenićevu pijacu.

Većina starih ispitanika u oba tipa dvorišta smatraju da preko komšija nisu stekli nove prijatelje.

---

¹⁵ Kako su nam rekli 2005. godine, drvo je obolelo, pa su ga ljudi iz "Zelenila" posekli. Te godine su stare patike kačili za kabl električnog stuba u blizini, pa su taj "običaj" kasnije zabranili iz Elektrodistribucije. U aprilu 2010. pokazali su mi s ponosom da se drvo patika oporavilo. Raste novo stablo i ono je centar okupljanja svih generacija. "Klupa na čošku" ne postoji. Na tom delu starog dvorišta napravljena je višespratnica.

Intenzitet posećivanja ove starosne grupe i komšija u posebnim prilikama (svadbe, slave) nije izrazito veliki. Bliži kontakti uspostavljaju se sa susedima iz istog dvorišta.

U grupi najstarijih žitelja dvorišta nismo uočile primere negativnih stereotipija prema onima koji su kasnije naselili dvorišta, ili sagradili kuće u ovom kraju.

Generalno, naši ispitanici ocenjuju *odnos sa komšijama iz kraja* kao "dobar, korektan, odličan", ali ima i onih koji navode da je on "površan" i "ne tako blizak".

Stanovnici otvorenog tipa dvorišta kažu da posećuju samo svoje nekadašnje komšije iz dvorišta, koji sada žive u višespratnicama na mestu njihovih dvorišta. Ostale stanare te zgrade ne poznaju.

Ovo istraživanje pokazuje da tip dvorišta ne utiče na mrežu susedskih veza u vračarskim dvorištima. Iako stare osobe u dvorištima imaju pozitivne stavove o svojim susedima, ti odnosi su opterećeni svim faktorima koji danas prate urbanizaciju. Posebno su opterećeni neizvesnošću koja je ušla u njihove domove s većim pritiskom investitorske gradnje. Jedan broj ovih objekata je u lošem stanju, a srednja generacija pritisnuta teškim materijalnim položajem utiče na starije da ustupe plac u zamenu za stanove u novim zgradama. Dalja istraživanja će pokazati koji će se tipovi društvenih veza uspostavljati u ovom delu grada.

Stari u višespratnicama na Vračaru

Kao prednost života u višespratnicama stari navode da su navikli na kraj, na Vračar. Po mišljenju većeg broja ispitanika "centralno grejanje je velika prednost života u stanu".

Stari ne upoređuju uslove života u višespratnici s onim iz dvorišta u susedstvu, već sa životom u svojoj vikendici. Ti ispitanici navode da se u stanu "osećaju kao u kavezu". U poređenju s onima koji žive u dvorištima na Vračaru, moji stari sugrađani koji žive u višespratnicama žale se da su usamljeni.

Kao nedostatak života u zgradi navode da imaju često loše iskustvo sa komšijama po veritkali, koji "tresu svašta" ili "prosipaju vodu". Mnogi ove postupke komšija ocenjuju kao "normalne", jer "živimo u zgradi, a ne u privatnoj kući". Podjednako loša iskustva u nepoštovanju kućnog reda stare osobe imaju i s komšijama ženskog i s komšijama muškog pola.

Stari navode da u svojoj zgradi žive 40-50 godina, ali da održavaju kontakte s malim brojem ljudi. Ovi iskazi su karakteristični za oba pola.

Svoje komšije pozdravljaju. Iz šireg kruga komšija, održavaju prisnije veze najčešće s jednom ili dve porodice.

Istraživnje je pokazalo da su u višespratnicama razvijene socijalne veze među starim ljudima i po horizontali i po vertikali u zgradi.¹⁶ Ti odnosi su mnogo prisniji na nivou istog sprata, gde postoje i redovno se među starima održavaju uobičajeni komšijski rituali.¹⁷ Najčešće je povod za druženje jutarnja kafa, odlazak "po penziju", ili razmena informacija.

Starije osobe se druže uglavnom s pripadnicima svoje dobne skupine. Ponekad se druže i s mlađima i navode da godine nisu prepreka za druženje.

Odnosi s ostalim komšijama su formalni i svode se na pozdravljanje. Stari navode da ih mlađe osobe pozdravljaju, a da oni često njih ne poznaju.

Od svojih komšija stare osobe, koje žive same, ne očekuju pomoć. Smatraju da su njihova deca dužna da im pomognu. U svom susedstvu mogu da se za pomoć obrate jednoj osobi. "Svako danas gleda sebe". "Mlađe osobe nisu tu, oni puno rade".

Ponekad osobama koje u stanu žive sami i visoko ocenjuju svoju egzistencijalnu samostalnost, pomažu komšije i njihova deca (oko plaćanja računa, podizanja penzije, kupovine). Kažu da se mogu više osloniti na njih, nego na svoju decu. Navode da njihova deca "mnogo rade" ili žive u inostranstvu.

Stariji supružnici koji žive sami dele obaveze i poslove u i izvan kuće. Ukoliko im materijalne mogućnosti dozvoljavaju, po potrebi angažuju osobu za pomoć u kući. Ističu da su "deca tu da pomognu kad zatreba".

Stare osobe ženskog pola navode da komšinice s kojima održavaju kontakt mogu da dođu kod njih, ali i da one odu u posetu, u bilo koje vreme. "Moja kuća kao da je njena. Njena kuća kao da je moja".

Većina ispitivanih navodi da se ne poverava svojim komšijama. Naveći broj ispitivanih razgovara sa svojim komšijama o svakodnevnim temama.

Većina starih u višespratnicama smatra da preko komšija nisu stekli nove prijatelje

Najveći broj ispitivanih smatra da komšijske odnose u višespratnicama kvare "sitnice". Navode da je to ponekad "nesmotreno izgovorena reč", ili "dobronamerna šala na račun komšije". To je i razlog da starije osobe prestanu da se pozdravljaju ("od tad ćutim s njom" kaže jedna 88-ogodišnja žena za svoju dve godine mlađu komšinicu).

Moji ispitanici ocenjuju *odnos s komšijama iz zgrade* kao "dobar", ali ima i onih koji navode da je odnos površan.

---

¹⁶ Zorica Divac je istražujući komšijske rituale 2001. godine na Starom gradu i u opštini Savski venac zaključila da postoji mnogo više saradnje i sloge među komšijama koji žive na istom spratu u odnosu na one koji žive sprat iznad ili sprat ispod. Navodeći razloge za takve komšijske odnose, Zorica Divac smatra da su "tzv.odnosi horizontale – odnosi saradnje, a tzv. odnosi vertikalne – odnosi sukoba" (Дивац 2002, 230).

¹⁷ O susedskim odnosima na Dorćolu opširnije u magistarskom radu Gordane Ljuboje (Ljuboja 1984) i u radu Zorice Divac (Дивац 2002).

Ovo istraživanje je pokazalo da stare osobe koje žive same ili sa svojim porodicama u višespratnicama održavaju kontakte s malim brojem ljudi u svom okruženju. Kvalitetna starost, pored drugih zahteva, podrazumeva bolje socijalne veze starih sa svojom okolinom, a posebno porodicom¹⁸.

XXI vek: vek dugovečnih

Stručnjaci navode da je Srbija peta u svetu po broju starih ljudi.¹⁹ Neki moji ispitanici ne vide da će se, kada je reč o starim osobama, u narednom periodu nešto na bolje promeniti u Srbiji.

"Da bi stari kvalitetno poživeli u produženom životnom veku, treba im pomoći koliko se može. Pre svega preventivno, jer bolesnom čoveku nije ni do čega. Sprovedenje svega ovoga u našoj zemlji nije prioritet. Sada je prioritet zapošljavanje, stanovi, natalitet, vrtići, škole i kvalitetna zdravstvena zaštita (obuhvata i stare)" (Olga, 83).

Možda će novi skup Gerontologa, koji će se održati u maju 2010. godine s temom *Za evropske standarde socijalne sigurnosti i kvaliteta života u starosti*, dati odgovor na brojna otvorena pitanja i probleme u veku dugovečnih: kako ostvariti koncept *kvalitetnog starenja*.²⁰

Da li će u narednim godinama s povećanjem broja starih lica u Evropi i kod nas biti ponuđen model za rešavanje važnih humanih pitanja u skladu s iskazanim idejama kvalitetnog starenja? Tu, pre svega, mislim na podršku starih licima u očuvanju fizičke, mentalne i socijalne autonomije²¹.

---

¹⁸ Porodici treba da bude dužnost i obaveza da se o svojim starih srodnicima brinu, bez uslovljavanja i sklapanja posebnih "ugovora".

¹⁹ www.Mreža.isp-Starenje u Srbiji.mht

²⁰ Interesantno je viđenje koncepata i modela kvalitetnog starenja – "successful aging", "well aging" ili "healthy aging". "Kvalitetno starenje" je koncept koji je teško obuhvatiti kroz samo jedno tumačenje. Autorke ukazuju na razlike koje postoje u odnosu na tri suprotna pristupa da se definiše ovaj koncept u odnosu na kulturu (zapad / ostali), ugao posmatranja (istraživači / stare osobe) i sadržaj (biomedicinski / holistički) u radu Marcellin Gangbè i Francine Ducharme (2006).

²¹ Autorke ističu da je kvalitetno starenje blisko vezano za društvenu sliku koju imamo o staroj osobi, za mesto koje joj društvo dodeljuje i tip društva. Tako, na primer, u zapadnim društvima koja su bazirana na individualizmu, u kojima se samostalnost i samodovoljnost pojedinca zagovaraju od detinjstva do starosti, "kvalitetno starenje" zahteva očuvanje funkcionalne i kognitivne autonomije. Nasuprot tome, u društvima u kojima su odnosi bitni, u kojima stara osoba čini sastavni deo grupe, "kvalitetno starenje" znači pre svega da pojedinac može da igra društvenu ulogu koja je primerena njegovim godinama, bez obzira na njegovo zdravstveno stanje

Zaključak

U ovom radu izneti su rezultati istraživanja subjektivnog doživljaja starosti, znakova starosti, kao i individualnih procena o mestu starih u mreži društvenih veza. U radu je naglašeno da kvalitetno starenje podrazumeva i harmoničan odnos starih s porodicom i harmoničan odnos s okolinom. Ispitivani susedski odnosi na Vračaru mogu da budu pokazatelj koliko su stare osobe bliske s krajem u kome žive. Istraživanjem smo utvrdile da u oba tipa dvorišta ispitanici održavaju socijalne veze. Te veze su u sadašnjem trenutku opterećene faktorima koji prate urbani život u velikom gradu. Susedski odnosi u vračarskim dvorištima narušeni su ubrzanom investitorskom gradnjom. Društvene veze koje u višespratnicama uspostavljaju stari ne odstupaju po intenzitetu i modelu od društvenih veza mlađih kategorija. Kriza koja je zahvatila naše društvo, a koju moji ispitanici vide kao raspadanje naše tradicionalne porodice i porodičnih veza, upozorava da je potrebno definisati i zakonski urediti dobru mrežu usluga namenjenih starima u sredini u kojoj žive.

Ispitivanje predstava koje stara osoba ima o pojedinim aspektima starosti daje mogućnost da se i iz ugla starih sagleda proces starenja. Ovaj pristup proučavanju ima svoje opravdanje među autorima koji ne stavljaju akcenat na istraživanje starosti davanjem definisanih kriterijuma po kojima se starenje rangira shodno tim kriterijumima. Prednost istraživanja koje je okrenuto ispitivanju ličnih stavova starih vidim u tome što se ovakvim pristupom mogu bolje razumeti potrebe starih u produženom životnom veku. Iz ovog ugla posmatranja reč je o potrebi "kontinuiranog procesa izgrađivanja smisla, beskrajnog procesa pregovaranja tokom kojeg stalno evoluira pojedinčevo "ja" i njegovi životni ciljevi. To kontinuirano pregovaranje se ne ograničava na pojedinca, već se izgrađuje u neprestanoj interakciji s drugima".²²

Literatura

- Антонијевић, Драгослав. 1971. *Алексиначко поморавље*. СЕЗ6 LXXXIII. Београд.
- Антонијевић, Драгослав. 1974. Положај старих особа у обичајном праву Јужних Словена. У: *Обичајно право и самоуправе на Балкану и у суседним земљама*, Посебна издања Балканолошког института, књ. 1, 443-454. Београд.
- Агатонић, Г. и Николић, Д. 1978. Етномедицински аспект прouчaвања стараčkih домаћинстава и selима околине Београда. *Gerontološki zbornik* 78: 71-77.
- Барјактаровић, Мирко. 1995. О неким давнашњим појединостима народне културе источне Србије. *Етнокултуролошки зборник* 1: 13-28. Сврљиг.
- Чајкановић, Веселин. 1973. *Магични смеј. Мит и религија у Срба*. Београд.

²² Ibid.

- De Vovoar, Simon. 1987. *Starost I, II*. Beograd.
- Дивац, Зорица. 2002. Комшијски "ригуали". *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Посебна издања Етнографског института САНУ књ. 48, 227-234.
- Ђорђевић, Р. Тихомир. 1923. *Убијање старца. Наши народни живот*. Београд.
- Gangbè, Marcellin, Francine Ducharme. 2006. Le "bien vieillir": concepts et modèles". *Vieillessement* 22 (3): 297-300. <http://id.erudit.org/iderudit/012785ar>,
- Јовановић, Бојан. 1999. *Тајна Ланота. Танатологике II*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Kovač, Senka. 2006. Les signes du vieillissement. *Antropologija* 1: 19-25.
- Kovač, Senka, Kovač, Jelena. 2005. The old courtyards of Belgrade: places where ethnology meets architecture. U *Abstracts*, Vesna Vučinić-Nešković and Ulf Brunnbauer (eds), 83-84. Belgrade: School of Philosophy – International Association for Southeast European Anthropology.
- Knežević, Srebrica. 1978a. Naša toponomastička terminologija inspirisana poznim životnim dobom. *Gerontološki zbornik* 78:145-150.
- Knežević, Srebrica. 1978b. Starosna granica i kriterijumi starosti prema narodnim shvatanjima. *Gerontološki zbornik* 78:13-33.
- Knežević, Srebrica. 1979. Teorijsko-hipotetički okvir etnoloških analiza u domovima za stare osobe. *Gerontološki zbornik* 79: 117-131.
- Knežević, Srebrica. 2002. Etnološki pristup fenomenu dugovečnosti. Timočki medicinski glasnik. *Glasilo Podružnice srpskog lekarskog društva Zaječar* 27 (1-4). [/http://www.tmg.org.rs/v2713](http://www.tmg.org.rs/v2713). Htm
- Ljuboja Gordana. 1984. Susedski odnosi na Dorćolu. Magistarski rad, rukopis, Filozofski fakultet, Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju, Beograd,
- Миноа, Жорж. 1994. *Историја старости: од антике до ренесансе*. Сремски Карловци – Нови Сад.
- Ouellette ,Rachel, Roland Lecomte. 2002. Population vieillissante oblige : formation à l'intention des intervenants en santé et services sociaux. *Reflets: revue d'intervention sociale et communautaire* 8 (1): 158-163. <http://id.erudit.org/iderudit/026380ar>
- Радовановић, Војислав. 1930. Народна предања о убијању старих људи. *Гласник скопског научног друштва* 7-8: 309-346.
- Smiljanić, Vera. 1987. *Psihologija starenja*. Beograd.
- Тројановић, Сима. 1898. *Ланот и проклетије у Срба*. Београд.

Senka Kovač

At the Crossroads of Life:
Belgraders' Perceptions of Their Old Age

The paper presents the results of several years' fieldwork among the elderly population in Belgrade. The study examines the attitudes towards old age of elderly Belgraders living alone, those living with their families, and also those living in the Gerontology Center nursing home. The position of el-

derly people in the social network in the Belgrade municipality of Vračar is also explored. In this era of longevity and at a time of global economic crisis which is also affecting Serbia, it would be useful to reconsider the concepts of successful aging, well-aging and healthy aging.

Key words: old age, neighborly relations, Belgrade, Vračar, successful aging, well-aging, healthy aging

Senka Kovač

Au carrefour de la vie :
les représentations des Belgradois sur leur vieillesse

Ce travail est le résultat des études de terrain effectuées durant plusieurs années parmi la population des personnes âgées à Belgrade. J'ai englobé par ma recherche les idées sur la vieillesse de mes concitoyens qui vivent seuls, avec leur famille, ainsi que de ceux qui vivent dans un Centre gérontologique. Je traite aussi la place des vieux dans le réseau des rapports sociaux dans une des municipalités de Belgrade (Vračar). A l'époque de la longue durée de la vie et de la crise économique globale qui a envahi le monde entier ainsi que la Serbie, il semble utile de réexaminer les concepts du bien vieillir (*successful aging, well aging* ou *healthy aging*).

Mots-clés: vieillesse, rapports de voisinage, Belgrade, Vračar, le bien vieillir ("successful aging", "well aging", "healthy aging")

Primljeno 14.03.2010.

Prihvaćeno 20.04.2010.